

Ивица Тодоровић

Етнографски институт САНУ
ivica.todorovic@ei.sanu.ac.rs

Мултидисциплинарна истраживања порекла становништва Србије – прелиминарни оквир

У тексту се – на конкретним примерима – представљају основни концепт и смернице комплексног проучавања (пра) порекла становништва Србије. Истраживања су осмишљена мултидисциплинарно, са нагласком на новим, генетским проучавањима и издвајању Y хаплогрпова и хаплогрпа становништва Србије, преваходно српског етноса. Паралелно с тим, спроведено је детаљно етнолошко прикупљање представа о пореклу испитаника / тестираних, што би – заједно са добијањем генетских показатеља – требало да доведе до дубљих увида и померања досадашњих граница научних сазнања када је реч о етногенези становништва Србије. Током прелиминарних истраживања преваходно је обухваћено становништво источних, средишњих и западних делова централне Србије. Непосредни резултати и конкретнији закључци (заједно са проширивањем истраживачког узорка) очекују се у наредном периоду.

Кључне речи:

основни концепт и смернице, генетска истраживања, хаплотипови и хаплогрпе, порекло и етногенеза становништва Србије, српски етнос, представе о пореклу, прелиминарна истраживања, померање сазнајних граница.

Нова истраживања – основне смернице.¹ Саобразно са одговарајућим, претходно изнесеним истраживачким приоритетима и базичним претпоставкама,² отпочели смо са планским спровођењем непосредних, мултидисциплинарно осмишљених истраживања становништва Србије, са нагласком на српском етносу. Наиме, након уводних теренских истраживања спроведених у источној Србији уследила су и истраживања у централној и јужној Србији (општине Књажевац – Сврљиг – Зајечар; Александровац; Пријепоље; Београд и Уб), која су се одвијала у

¹ Текст је резултат рада на пројекту бр. 47016: *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије. Израда мултимедијалног интернет-портала „Појмовник српске културе“*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Овај текст представља наставак ауторовог рада *Нове могућности етногенетских проучавања становништва Србије* објављеног у Гласнику Етнографског института САНУ LXI (1) (Београд, 2013, 149-159).

периоду август–децембар 2012. године, при чему је прикупљено $97+99+81+18=295$ букалних брисева људи различитог узраста и из различитих лингво-културних зона, од чега су 258 били мушкарци, а 37 жене.³

Циљ ових истраживања, која представљају резултат сарадње Етнографског института САНУ и ДНК-лабораторије Националног криминалистичко-техничког центра МУП-а Републике Србије,⁴ јесте управо повезивање етнолошких истраживања представа о пореклу становништва и генетских података који указују на (пра)порекло проучаваног становништва. У наведеном контексту, етнолозима су (као и лингвистима, историчарима, антрополозима, археолозима и другима) веома корисни и потребни подаци о генетским показатељима (уп. Cavalli-Sforza 2008, в. рецимо стр. 139–176, 101–138, 34–36 итд.), примарно о хаплогруппама и хаплогруппама, карактеристичним пре свега за мушкарце (258), од којих су узети букални брисеви.⁵ Сви додатни подаци које може да пружи генетска (ДНК) анализа – осим претходно поменутих, заснованих на утврђивању Y-хаплогруппа и Y-хаплогруппа – почев од разматрања различитих локуса ДНК профила, такође су етнолозима итекако добродошли у контексту нових могућности разматрања етногенетских процеса и порекла становништва Србије. За нас је, такође, од велике важности упоређивање са доступним базама података (за Y-хаплогруппе у оквиру одговарајућих хаплогруппа). По досадашњим информацијама, које, с обзиром на недовољан број узорака и друга ограничења, и не морају бити довољно прецизне и релевантне, најчешће хаплогруппе на овим просторима требало би да буду I2a, R1a, E1b1b, са одговарајућим доминантним варијантним подгрупама, уз R1b, II, J2 (в. рецимо Regueiro et al. 2012, 61; Mirabal et al. 2010, 386; Peričić et al. 2005, 1966–1967; Veselinović et al. 2008, 24–28; Јерковић 2012a; <http://poreklo.rs/srpski-dnk-projekat/>; Бачко и Максимовић 2010, 19–26) и евентуално присуство у траговима хаплогруппа N, G, T, J1, Q итд., односно – њихових варијанти (в. рецимо Mirabal 2010, 387; Бачко и Максимовић 2010, 24–26; када је реч о варијантама уп. <http://www.isogg.org/tree/>). Наведене базе података доступне су и на интернету,⁶ а одговарајуће упоређивање хаплогруппа тестираних испитаника са овим базама могло би да укаже на географско и етногенетско прапорекло конкретних хаплогруппа (у оквиру хаплогруппа), тј. проучаваног становништва.⁷ Дакле, након што се утврди конкретни Y-хаплогруппа појединца (у оквиру одговарајуће хаплогруппе), потребно је дотични Y-хаплогруппа упоредити са

³ Након прве фазе истраживања – спроведене у источној Србији, где су брисеви узимани и женама, донесена је одлука да се убудуће букални брисеви узимају само од мушкараца (због тога што се Y хромозом преноси само са оца на сина, а и услед сложености истраживања заснованих на митохондријалној ДНК). Подразумева се, због целовитости сагледавања истраживане популације, да је у будућности неопходно да се почне и са истраживањем овог типа (уп. малобројне, тренутно доступне податке у: http://www.eupedia.com/eurore/eurorean_mtdna_haplogroups_frequency.html; Маринковић 2012).

⁴ Посебну захвалност за реализацију ове сарадње дугујемо мр Анђелку Марићу из Националног криминалистичко-техничког центра МУП-а Републике Србије.

⁵ Исто се односи и на утврђивање хаплогруппа и хаплогруппа митохондријалне ДНК тестираних мушкараца, с обзиром на то да се митохондријална ДНК преноси са мајке на децу како женског тако и мушког пола.

⁶ В. рецимо YHRD базу на: <http://www.yhrd.org>.

⁷ Уп. <http://www.poreklo.rs/2012/07/16/kratak-uvod-u-geneticu-genealogiju-osnovi-genetike/>; Јерковић 2012д; <http://www.hprg.com/hapest5/hapest5a/hapest5.htm>.

постојећом базом Y-хаплотипова у свету, односно – са постојећом базом хаплотипова у ближем и даљем окружењу.⁸

Пожељно је да што већи број хаплотипова буде утврђен са што већим бројем DYS-маркера (в. Кљосов 2010, 67). Наравно, уколико не може бити урађена анализа са великим бројем маркера,⁹ у овом тренутку је нужно задовољити се тренутним могућностима ДНК-лабораторија са којима се сарађује, у складу са доступним финансијским и аналитичким средствима.¹⁰

С обзиром на то да су узорци узети на подручјима источне, централне и западне Србије (уз допунске узорке узете у Београду и Убу), наведени резултати ће представљати итекако значајан и релевантан увод у планирана, сложенија истраживања, која би требало да обухвате све лингво-културне зоне српског језика у Србији (источно-херцеговачка/херцеговачко-крајишка, зетска/зетско-сјеничка, косовско-ресавска са смедеревско-вршачком, шумадијско-војвођанска, призренско-јужноморавска, тимочко-лужничка са сврљишко-заплањском, уз неколико мањих микрозона и уз припаднике националних мањина; уп. Ивић 1986, 331, в. приложену дијалектолошку карту).

Исцрпни подаци који су прикупљени током спроведених истраживања (прецизније, током првог дела истраживања), односно – подаци које су испитаници изнели о сопственом пореклу, омогућавају даља мултидисциплинарна, квалитативна проучавања, заснована на подробним појединачним информацијама о сваком испитанику (представе о пореклу по очевој линији; представе о пореклу по мајчиној линији; представе о славама и одговарајућим променама слава; представе о презименима и променама презимена; представе о кретању, тј. промени места становања предака; представе о родовским надимцима и одговарајућим породичним историјама; представе о сопственим физичким и карактеролошким особинама, крвним групама итд.). Испитаници су различитих годишта и одабирани су на препоруку водича из локалних области, тј. у договору са њима,¹¹ а у складу са претходно планираном структуром основног истраживачког узорка (тј. на основу културно-географске припадности одговарајућим микрорегијама Србије, са намером да се прелиминарно обухвати становништво источне, централне и западне Србије, уз нагласак на јужнијим деловима централне Србије). Забележене представе о пореклу пружају и обиман материјал за сагледавање континуитета и стратегија генеалогског и културног

⁸ В. Кљосов 2010, 67 и даље; <http://www.ysearch.org>; <http://www.yhrd.org>; уп. http://www.mymcgee.com/tools/yutility.html?mode=ftdna_mode; <http://www.hprg.com/hapest5/hapest5a/hapest5.htm>.

⁹ В. 67 најчешће коришћених маркера, са конкретним примерима, рецимо у: <http://poreklo.rs/srpski-dnk-projekat/>; уп. <http://www.hprg.com/hapest5/hapest5a/hapest5.htm>; http://www.mymcgee.com/tools/yutility.html?mode=ftdna_mode.

¹⁰ В. рецимо пример истраживања базираном на 17 маркера у: Veselinovic et all. 2008, 24-27. Такође, в. различитим истраживачке приступе, са различитим бројем маркера, у: Кљосов 2010, 67 и даље; Бачко и Максимовић 2010, 34, 47, 59, 64-66, 75, 77-78, 86, 89, 91, 104, 109, 138, 153, 156.

¹¹ Водичи за насеља у књажевачкој општини били су Снежана Дојчиновић (1973) и Здравко Митић (1955). У општини Сврљиг водич је био Радмило Илић (1953), у општини Зајечар Дејан Крстић (1971) и Славољуб Гацковић (1956), док су у општини Александровац водичи били Иван Брборић (1976) и Илија Јокановић (1958), а у Пријеполу – Милан Цмиљановић (1957) и Славољуб Пушица (1951). У општини Уб водич је био Богољуб Павловић (1961), док је на подручју Београда аутор узео узорке и податке од њему познатих људи, за које је знао да су заинтересовани за истраживање порекла.

памћења на истраживаном подручју (од новијих радова уп. рецимо Терзић 2009; Макуљевић 2009).¹²

Етнолошке информације (детаљне представе о сопственом пореклу наведених испитаника), заједно са доступним историјским и архивским подацима, требало би да буду упоређене са резултатима одговарајућих генетских истраживања, односно – са установљеним генетским маркерима (пре свега Y хаплотипова и хаплогрупа, док се не стекну услови за истраживање порекла по женској линији, на основу митохондријалне ДНК), како би се добила јасна слика о популацији Србије. У дотичном смислу биће успостављене паралеле између источне, централне и западне Србије, али и других делова Србије. С тим у вези, у наредном периоду потребно је спровести још неколико истраживања, са приоритетним нагласком на проучавању становништва северне Србије (Срем, Бачка, Банат, северни делови централне Србије), али и крајњег југа Србије (југоисточни део централне Србије, Косово и Метохија), дакле – овога пута са нагласком на оси север–југ. И ово истраживање би требало да обухвати такође око 300 испитаника, како би био комплетан релевантан истраживачки узорак (уз подразумевајуће тенденције да се трагање даље прошири у правцу детаљног испитивања свих лингво-културних зона у Србији, али и на целокупан српски етнички простор).

Истраживања источне Србије – детаљни илустративни пример. Када је реч о становништву Србије, услед специфичне културе памћења која не ставља нагласак на генеалогско сећање, најмање се – у етногенетско-генеалогском контексту – зна управо о популацији српског истока (уп. Костић 1973, 49), тако да је веома важно да се што пре добију релевантни подаци. У складу с претходним, започета истраживања могли бисмо конкретније и детаљније илустровати управо на примеру источне Србије. Наиме, прелиминарна теренска истраживања источне Србије спроведена су крајем августа 2012. године и обављана су на више различитих, изабраних пунктова (Балта Бериловац / општина Књажевац: 19 испитаника је интервјуисано у овом месту, уз узимање букалних брисева; Кална / Књажевац: 11 испитаника; Горња Каменица / Књажевац: 3 испитаника; Ћуштица / Књажевац: 13 испитаника; Гулијан / Сврљиг: 10 испитаника; Зајечар: 33 испитаника; Велики Извор / Зајечар: 8 испитаника), у три различите општине (Књажевац, Зајечар, Сврљиг).

Истраживачки је посебно апострофирана област Буцака у источној Србији (Кална са околним селима; в. карту у: Књажевац и околина 1999, између страна 6 и 7), у смислу подручја које карактерише присуство стариначког српског становништва и подручја где није било значајнијих миграција из других области (Пантелић 1974, 180; уп. карту у: Цвијић 1966, 177; Милосављевић 1999, 44). Ово се, у ширем смислу, може уопштено констатовати и за цео књажевачки крај (Влаховић 1999, 14), као и за целокупну тимочко-лужничку лингво-културну зону (заједно са сродним целинама: в. Белић 1913, 61-62 и даље; уп. Цвијић 1966, 136-137), која је посебно интересантна са становишта проучавања порекла и представа о пореклу Срба и становништва источне Србије (уп. на пример: Станојевић 1940, 425-426 и даље; Станојевић 1913, 72 и даље; Тодоровић 2011, 28-30). Из тог

¹² О овоме ће се конкретније говорити у засебним радовима, уз изношење одговарајућих, непосредних информација.

разлога, у истраживању су узети у обзир и испитаници из других тимочко-лужничких области, почев од источне сврљишке културне зоне (Петровић 2000, 421-422; уп. Голубовић 1992, 173) и подручја Тимока (уп. Милосављевић 1999, 41-45).

Укупно, дакле, непосредно порекло из Буцака – по очевој линији – води 21 мушкарац / 21м и 15 жена / 15ж; 8 мушкараца / 8м и 5 жена / 5ж – по очевој линији – води порекло из источне сврљишке културне зоне; 12 мушкараца / 12м и 7 жена / 7ж води порекло из других тимочко-лужничких области: Заглавак и Тимок – 11, општина Пирот – 5, општина Бабушница – 2, општина Бела Паланка – 1. Према томе, узето је у обзир укупно 68 испитаника из тимочко-лужничке лингво-културне зоне, од чега 41 мушкарац и 27 жена. Сви испитаници са овог подручја су се етнички изјаснили као Срби.

Такође су обухваћени и припадници србо-влашких лингво-културних зона¹³ (8 мушкараца / 8м + 6 жена / 6ж), као и двоје испитаника са родитељима из различитих области (1м бр. 92 / м; отац из Прлите / Зајечар, мајка из Великог Извора / Зајечар + 1ж бр. 75 / ж; отац из Николичева / Зајечар, мајка из Јаловик Извора / Књажевац), уз одређени број испитаника из других лингво-културних зона источне Србије (великоизворска 6м; косовско-ресавска 1м и 1ж; сврљишко-заплањска 1м), као и неколико (4) испитаника пореклом – по очевој линији наслеђивања – из других, удаљенијих зона (призренско-јужноморавска 1м; источнохерцеговачка 1ж; шумадијско-војвођанска 1м; штокавско-икавска 1ж).

Укупно је, према томе, испитано 97 људи, од тога 60 мушкараца / 60м и 37 жена / 37ж, и то 68 особа из тимочко-лужничке лингво-културне зоне (41м и 27ж), 14 особа пореклом из србо-влашке зоне (8м и 6ж), 9 особа из других лингво-културних зона источне Србије (8м и 1ж), 4 особе из удаљенијих лингво-културних зона (2м и 2ж), као и 2 особе мешовитог порекла (1м и 1ж). Од тога се, на основу представа о сопственом пореклу, условно аутохтоним становништвом источне Србије могу сматрати 93 особе (само 49 / м по мајчиној линији води порекло из западне Србије / општина Лозница, док осталих 92 испитаника и по очевој и по мајчиној линији, када је реч о познатим прецима, воде порекло из источне Србије), уз 4 особе чије је непосредно порекло из других области (поменуте, „удаљеније лингво-културне зоне“).

Остала подручја – општи илустративни оквир. Истраживања централне Србије спроведена су у средишњем подручју косовско-ресавске лингво-културне зоне, у општини Александровац. Овде је узето 99 узорака, искључиво од мушког становништва, како у Александровцу тако и у селима која припадају овој општини, приликом чега је истраживачки обухваћено становништво које води порекло из већег дела насеља општине Александровац (али и других, најчешће околних области). Ово подручје је веома занимљиво и услед миграционих струја које су ишле како из западних српских области (лингвокултурне зоне источно-херцеговачких и зетских говора) тако и са подручја српског југа (в. Лутовац 1980, 20).

¹³ На овом месту користимо одредницу *србо-влашке лингвокултурне зоне* због чињенице да се највећи број становника пореклом из наведених лингво-културних зона углавном изјашњавао као Срби или Власи; в. Лутовац 1960, 15-16; Vlahović 1984, 267; уп. Недељковић 2001, 44.

У областима западне Србије, прецизније – на југозападу централне Србије, истраживања су спроведена у Пријепољу, где је узето 81 букалних брисева, такође од мушкараца (подразумева се, као и у претходним случајевима, уз прикупљање одговарајућих, других података о испитаницима и њиховом пореклу). Овим истраживањима је обухваћено становништво српског, али и муслиманско-бошњачког идентитета.

Ова фаза истраживања допуњена је и са 18 узорака (заједно са одговарајућим представама о пореклу и другим подацима) који су узети у Београду и Убу, односно – у северним деловима централне Србије, како би се прелиминарно надоместиле извесне празнине у структури укупног истраживачког узорка (када је реч о узорцима узетим током 2012. године).¹⁴

Међу испитаницима су била заступљена различита презимена, како она општепозната и врло распрострањена (нпр. Јовановић, Ђорђевић, Николић, Петровић, Стојковић, Илић, Тодоровић итд.), тако и она која су специфична (нпр. Шалипуровић, Сеочанац, Брборић, Бонцић, Јасика, Шпица, Чаравеса итд.) и врло индикативна (Бурмазовић, Милорадовић, Шекуларац, Дробњак, Рашковић итд.) када је реч о проучавању порекла; нека од ових презимена се – у истом или сличном облику – помињу још у давној прошлости.¹⁵ У појединим случајевима тестирани су и људи са истим, особеним презименима (нпр. Џамићи, Пушице, Пузовићи), који нису имали (јасну) представу о међусобном сродству, како би се додатно илустровала и проверила предочена методологија генетског испитивања порекла и како би се, с друге стране, показало да ли се на овај начин дефинитивно могу разрешити одређене недоумице, тј. питање (не)постојања сродства код људи који носе исто презиме, али немају јасну свест о међусобном сродству (уп. Бачко и Максимовић 2010, 28). Другим речима, на овај начин се – на конкретним примерима – указује на могућности и домете наведене методологије у непосредном решавању конкретних генеалогских, етногенетских и миграцијских питања и проблема (уп. као илустративан пример – Кљосов 2010), што је један од изузетно важних аспеката српске етнологије.¹⁶

Завршни осврт. Општи циљ планираних пројектних ангажовања представља упоредно истраживање етнокултурног и етногенетског наслеђа (различитих делова) Србије и српског етничког простора. На овај начин остварује се увид у специфичности различитих области и успоставља јасна паралела (у виду базичних сличности и разлика) између одређених генетских, етнокултурних и других карактеристика типичних за различите делове Србије и Србију у целини, са истраживачким нагласком на српском етносу. На основу одговарајућих генетских показатеља биће могуће утврдити: 1) да ли су одређене породице / појединци у сродству и у ком степену сродства, као и 2) каква је учесталост различитих хаплотипова, односно хаплогрупа, у различитим деловима Србије. Овим путем – као што је већ наглашено – можемо стећи прелиминарну представу о даљем пореклу становништва Србије, када је реч о наслеђивању по очевој линији. Дакле,

¹⁴ Наиме, овога пута је нагласак стављен на *јужне* области централне Србије, док ће током наредних истраживања нагласак бити стављен на северније области, као и на релацију север–југ.

¹⁵ Уп. тумачења порекла бројних српских презимена и родова на пример у: Ракић и Станисављевић-Ракић 2005, 29-320; Нишкановић 2004, 23-284; Бачко 2008, 31-485.

¹⁶ В. истраживања Ј. Цвијића (уп. Цвијић 1966, 128-190), Ј. Ерделановића, П. Влаховића, Т. Вукановића и многих других. Уп. Andrejić 1996.

многа од спорних питања из проучавања етногенезе и порекла Срба¹⁷, али и других етничких група у Србији, могу бити осветљена управо на овај начин.

Посебно је важно истаћи да се резултати нових проучавања порекла (са нагласком на генетским истраживањима) не смеју посматрати једнострано и сензационалистички, односно – у кључу одговарајућих злоупотреба са геополитичким предзнаком, као што је то често био случај у новије време (уп. Маслаћ 2011а; Маслаћ 2011б), али и раније (Кљосов 2010, 61; 82). Сасвим супротно томе, треба стално имати на уму да је питање припадности одређеном народу пре свега предодређено одговарајућим идентитетским комплексима и примарним културним матрицама (дефинисаним односом етничког, верског, језичког и субјективног идентитета, као и одговарајућим геополитичким положајем).¹⁸ С друге стране, тумачење резултата истраживања о којима говоримо мора остати искључиво у строгом домену науке (уп. Станојевић 2010, 277, 286), лишено било каквих предрасуда везаних за „политичку коректност“ спрам савремених идеологија и новонасталих идентитета, најчешће формираних на бази етничког инжењеринга током XX века (пре свега у периоду након Другог светског рата), односно – у новије време.¹⁹ Другим речима, какви год били резултати (научно) доследно спроведених истраживања, они ће имати значај искључиво са научног становишта – што, наравно, никада не искључује потенцијалну могућност њихове шире употребе или злоупотребе – и својом чињеничном основом (на нивоу објективних сазнања) утицаће на спутавање нетачних информација и тумачења, пласираних у форми једне врсте „рата генима“.²⁰

¹⁷ В. различите теорије и хипотезе о пореклу Срба, рецимо у: Новаковић 1977; уп. и Andrejić 1996. Са становишта етносрбистичких истраживања, за нас су посебно занимљиве врло аргументоване хипотезе о подунавско / панонско-балканском пореклу Словена (Трубачов 2005, в. нпр. 46 и даље, 15-16, 100 и даље, 126 и даље, 192 и даље итд; Трубачов 2006, 25, 29 и даље, 35 и даље, 170 и даље, 182 и даље, 243 и даље итд; уп. Петричевић 1996; Пипер 2008, 128-136; Толстов 1948, 37-38; Кобычев 1973, 68-76; Кљосов 2010, 62, 75; уп. и Sedov 2012, 78-82) и/или Индоевропљана (Рыбаков 1981, 147; Горнунг 1963, 11-12; Трбуховић 2006, 300-301; Кљосов 2010, 62, 75; Трубачов 2005, 45-46; уп. Vukčević 2007, 126-127). О различитим теоријама о пореклу Словена в. Пипер 2008, 123-136. Такође, у сродном контексту, уп. примера ради и: Баришић 1952, 52-61; Јанковић 1996, 77, 80; Vukčević 2007, 123 и даље. Када је реч о етнонимским релацијама Срби – Словени, обратити пажњу на: Кобычев 1973, 25-26; Шафарик 1998, 48 и даље; Vukčević 2007, 76-79, в. и 58 и даље; Будимир 1959, 36 и даље, 42-43; в. другачија становишта у: Лома 1993, 119 и даље; уп. и Фасмер 1971, 603- 604.

¹⁸ В. различите студије о идентитету. Уп. на пример: Благојевић 2012, 12-13; Тодоровић 2008, 1035; Прелић 2008, 18-45.

¹⁹ У непосредној релацији с претходним, о етничком инжењерингу (в. нпр. Трифуновски 1995; Влаховић 1993, 201–202; Антонић 2007, 147–149), колективним фобијама (в. нпр. Екмечић 2002; Пипер 2004, 57-59, 41–42) и различитим облицима симболичког насиља (в. рецимо Антонић 2008, 156-162; Терзић 1993, 242-245; Пипер 2004, 36-41, 24 и даље, 44-46, 90-97 итд.) видети у наведеним студијама.

²⁰ В...http://www.freewebs.com/genetska_istrzivanja/alavantic-reakcije.htm;

<http://forum.vidovdan.org/viewtopic.php?f=2&t=2259>;

уп. <http://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=233&cl=28>; <http://okruglisto.com/index.php?topic=3016.0> Када је реч о преиспитивању доминантне научне парадигме и о преплитању науке и идеологије в. рецимо (са сасвим различитих дисциплинарних становишта): Тодоровић 2012; Ракочевић 2002, в. пре свега стр. 255; Стојиљковић 2004; у контексту овог рада – као илустративни пример – в. Станојевић 2010; уп. Куп 1974. О конфликту еволуционистичких и њима супротстављених схватања у савременом културном и научном контексту в. рецимо у: Роуз 2008; Tarasjev 2007.

Литература и извори:

- Andrejić, Ljubomir. 1996. *Prilog bibliografiji o etnogenezi, etničkoj istoriji i etničkom identitetu stanovništva Srbije*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Антонић, Слободан. 2007. *Срби и „евро-Срби“*. Београд: Чигоја штампа.
- Антонић, Слободан. 2008. *Културни рат у Србији*. Београд: Завод за уџбенике.
- Баришић, Фрањо. 1952. „Приск као извор за најстарију историју Јужних Словена“. *Зборник радова Византолошког института САН 1*: 52-63.
- Бачко, Александар. 2008. *Породице далматинских Срба*. Београд: Српски деспот.
- Бачко, А., и Максимовић Д. 2010. *Родови који славе св. Тому – генетичка и етнографска истраживања*. Београд: Издање аутора.
- Belić, Branislava. 2008. „Antigeni HLA sistema u populaciji Vojvodine“. *Glasnik Antropološkog društva Srbije* vol. 43: 56-66.
- Белић, Александар. 1913. *Срби и Бугари – у балканском савезу и у међусобном рату*. Београд.
- Благојевић, Гордана. 2012. *Срби у Солуну у првој половини 20. века*. Београд: System Intelligence Products, Етнографски институт САНУ.
- Будимир, Милан. 1959. „О старијим поменима српског имена“. *Глас САН* (Одељење литературе и језика ССXXXVI, Нова серија књ. 4): 35-55.
- Veselinović, I. et all. 2008. „Allele frequencies and population data for 17 Y-chromosome STR loci in a Serbian population sample from Vojvodina province“. *Forensic Science International* 176, 05/2008, (2008): 23-28. DOI: 10.1016/j.forsciint.2007.04.003
- Vlahović, Petar. 1984. *Narodi i etničke zajednice sveta*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Влаховић, Петар. 1993. „Српски род Црногораца“. У *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФР Југославији*, уредник Милена Спасовски, 193-202. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Влаховић, Петар. 1999. „Антропогеографске одлике и етнички процеси у књажевачком крају“. У *Књажевац и околина*, уредник Петар Влаховић, 7-15. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Vukčević, Ivo. 2007. *Slovenska Germanija*. Beograd: Pešić i sinovi.
- Голубовић, Петар. 1992. „Становништво и насеља“. У *Језик, култура и цивилизација, Културна историја Сврљига II*, уредник Сретен Петровић, 173-213. Ниш: Просвета – Ниш, Народни универзитет – Сврљиг.
- Горнунг, Б. В. 1963. *Из предисторије образовања общеславјанског јазиковог единства*. Москва: Академија наук СССР.
- Екмечић, Милорад. 2002. „Србофобија и антисемитизам“. У *Дијалог прошлости и садашњости*, аутор Милорад Екмечић, 343-365. Београд: Службени лист СРЈ.
- Ивић, Павле. 1986. *Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Јанковић, Ђорђе. 1996. „Словенске културе касноантичког доба“. *Рад Музеја Војводине* 37-38: 77-82.
- Јерковић, Синиша. 2012а. <http://www.poreklo.rs/wp-content/uploads/2012/09/srpska-genetika-page-001.jpg>, Приступљено 31.1.2013. (Табела на којој су сабрана сва досадашња генетска истраживања Срба).

- Јерковић, Синиша. 2012д. „Имате резултате генетског тестирања и шта даље?“. Приступљено 31.1.2013. <http://www.poreklo.rs/2012/07/18/imate-rezultate-genetskog-testiranja-i-shta-dalje/>
- Кљосов, Анатолиј. 2010. „Откуд су се појавили Словени и 'Индоевропљани'? Одговор даје ДНК-генеалогичка“. *Узданица VII/2*: 59-86.
- Књажевац и околина. 1999. Етнографски музеј у Београду, Београд, 1999.
- Кобычев, В. П. 1973. *В поискх прародиниы славян*. Москва: Издательство „Наука“.
- Костић, Михајло. 1973. „Проблематика стариначког становништва у југоисточној Србији“. *Гласник српског географског друштва св. XIII*, бр. 1: 31-53.
- Куп, Томас С. 1974. *Struktura naučnih revolucija*. Београд: Nolit.
- Лома, Александар. 1993. „Неки славистички аспекти српске етногенезе“. *Зборник Матице српске за славистику* 43: 105-126.
- Лутовац, М. В. 1960. „Етнички састав и етничке промене у Тимочкој крајини“. У *Рад Конгреса фолклориста Југославије у Зајечару и Неготину 1958*, уредник М. С. Лалевић, 13-19. Београд.
- Лутовац, Милицав В. 1980. *Жупа Александровачка – Антропогеографска испитивања*. Београд: САНУ (Српски етнографски зборник 93, Одељење друштвених наука САНУ).
- Макуљевић, Ненад. 2009. „Визуелност и култура сећања у Горњем Полимљу“. *Милешевски записи* 8: 195-209.
- Маринковић, Александар. 2012. „Распрострањеност mt-ДНК хаплогрупа у југоисточној Европи“. Приступљено 31.1. 2013. <http://www.poreklo.rs/2012/08/22/rasprostranjenost-mt-dnk-haplogrupa-u-jugoistočnoj-evropi/>
- Маслаћ, Божидар. 2011а. „Хрвати и Бошњаци нам после српског језика „позајмљују“ и гене?“ Приступљено 7.6.2012. <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/hrvati-i-bosnjaci-posle-srpskog-jezika-pozajmluju-i-gene.html>
- Маслаћ, Божидар. 2011б. „Одговор Драгану Приморцу, или о (зло)употреби гена“. Приступљено 7.6.2012. <http://www.nspm.rs/polemike/odgovor-draganu-primorcu.html>
- Милосављевић, Петар. 1999. „Књажевац у прошлости“. У *Књажевац и околина*, уредник Петар Влаховић, 7-15. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Mirabal, S. et al. 2010. „Human Y-Chromosome Short Tandem Repeats: A Tale of Acculturation and Migrations as Mechanisms for the Difusionog Agriculture in the Balkan Peninsula“. *American Journal of Physical Anthropology* 142(3): 380-390. DOI: 10.1002/ajpa.21235
- Недељковић, Миле. 2001. *Лексикон народа света*. Београд: Српска књижевна задруга, Службени лист СРЈ.
- Нишкановић, Мирослав. 2004. *Српска презимена*. Београд: Српски генеалогички центар.
- Новаковић, Реља. 1977. *Одакле су Срби дошли на Балканско полуострво*. Београд: Народна књига, Историјски институт у Београду.
- Пантелић, Никола. 1974. „Етнолошка грађа из Буцака“. *Гласник етнографског музеја* 37: 179-228.
- Peričić, M. et al. 2005. „High-resolution phylogenetic analysis of southeastern Europe traces major episodes of paternal gene flow among Slavic populations“. *Molecular Biology and Evolution* 22(10): 1964-1975.

- <http://mbe.oxfordjournals.org/cgi/content/full/22/10/1964>; DOI: 10.1093/molbev/msi185
- Петричевић, Марија. 1996. „Подунавље словенска колевка – руски академик Олег Н. Трубачов о етногенези Словена“. Вечерње новости 4.11.1996. <http://www.marijapetricicevic.com/citanje.php?m=1&t=oleg%20trubacov>
- Петровић, Сретен. 2000. *Митологија, магија и обичаји. Српска митологија – књ. V*. Ниш: Просвета – Ниш.
- Пипер, Предраг. 2004. *Српски између великих и малих језика*. Београд: Београдска књига.
- Пипер, Предраг. 2008. *Увод у славистику I*. Београд: Завод за уџбенике.
- Прелић, Младена. 2008. *(Н)и овде (н)и тамо – етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*. Београд: Етнографски институт САНУ – посебна издања књ. 64.
- Ракић, Р., и Станисављевић-Ракић В. 2005. *Српске породице и презимена*. Београд: „Алтер-етно“ центар, Мрљеш.
- Ракочевић, Милоје. 2002. „Да ли постоји алтернативна наука“. У *Наука, религија, друштво*, уредници В. Јеротић, Ђ. Коруга, Д. Раковић, 255-258. Београд: Богословски факултет СПЦ, Министарство вера Владе Републике Србије.
- Regueiro, M. et all. 2012. „High levels of Paleolithic Y-chromosome lineages characterize Serbia“. *Gene* 498(1/2012): 59-67. DOI: 10.1016/j.gene.2012.01.030
- Роуз, Серафим. 2008. *Постање, стварање и рани човек* (интернет издање). Београд: Svetosavlje.org (<http://www.svetosavlje.org/biblioteka/Apologetika/SerafimRouzTumacenjePostanja/SerafimRouzTumacenjePostanja.htm>)
- Рыбаков, Б. А. 1981. *Јзычество древних славян*. Москва: Наука.
- Sedov, Valentin Vasiljevič. 2012. *Sloveni u dalekoj prošlosti*. Beograd: Akademska knjiga.
- Станојевић, Маринко. 1913. „Заглавак“. *Српски етнографски зборник књ. 20, Насеља српских земаља књ. IX*: 1-184.
- Станојевић, Маринко. 1940. „Тимок“. *Српски етнографски зборник књ. LV, Насеља и порекло становништва књ. 29*: 389-544.
- Станојевић, Бобан. 2010. „Генетика, историја, језик“. *Митолошки зборник* 23: 273-295.
- Стојиљковић, Станко. 2004. „Генетски код непроменљив“. Политика 10. 08. 2004.
- Tarasjev, Aleksej. 2007. „Evoluciona biologija i religija: šta znamo i kako saznajemo“. У *Religija i epistemologija*, уредник Vlada Jerotić i drugi, 113-125. Beograd: Dereta.
- Терзић, Славенко. 1993. „Срби и македонско питање“. У *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФР Југославији*, уредник Милена Спасовски, 235-250. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Терзић, Славенко. 2009. „Горње Полимље и Горњи Ибар: демографска померања и проблем континуитета историјске традиције“. *Милешевски записи* 8: 119-131.
- Тодоровић, Ивица. 2008. „Срби/Идентитет“. У *Енциклопедија српског народа*, уредник Радош Љушић, 1035. Београд: Завод за уџбенике.

- Тодоровић, Ивица. 2011. „Источна Србија као савремени истраживачки изазов“. *Етно-културолошки зборник XV*: 25-36.
- Тодоровић, Ивица. 2012. „Проблем мултидисциплинарног односа проучавања односа између науке и религије – преиспитивање доминантне научне парадигме“. У *Духовна култура и религиозност некад и данас – различити контексти и традиције*, уредници И. Тодоровић, Г. Благојевић, 57-86. Београд: Рашка школа и други.
- Толстов, С. П. 1948. „'Нарцы' и 'Волхи' на Дунае“. *Советская этнография* 2: 8-38.
- Трбуховић, Војислав. 2006. *Индоевропљани*. Београд: Пешић и синови.
- Трифунски, Јован. 1995. *Македонизирање Јужне Србије*. Београд.
- Трубачов, Олег. 2005. *Етногенеза и култура древних Словена*. Београд: Пешић и синови.
- Трубачов, Олег. 2006. *Етногенеза и култура древних Словена, други део*. Београд: Пешић и синови.
- Фасмер, Макс. 1971. *Етимологическиј словарь русског језика, том III*. Прогресс: Москва.
- Cavalli-Sforza, Luigi Luca. 2008. *Geni, народи и језици*. Zagreb: Algoritam.
- Цвијић, Јован. 1966. *Балканско полуострво и јужнословенске земље*. Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Шафарик, Павел Јозеф. 1998. *О пореклу Словена*. Нови Сад: Архив Војводине.
http://www.freewebs.com/genetska_istrzivanja/alavantic-reakcije.htm, Приступљено 31.1.2013.
- <http://www.familyreedna.com/faq/answers>, Приступљено 31.1.2013.
- <http://poreklo.rs/srpski-dnk-projekat/>. Приступљено 31.1.2013.
- http://www.eupedia.com/europe/european_mtdna_haplogroups_frequency.html, Приступљено 31.1.2013.
- http://www.mymcgee.com/tools/yutility.html?mode=ftdna_mode, Приступљено 31.1.2013.
- <http://www.poreklo.rs/2012/07/16/kratak-uvod-u-geneticku-genealogiju-osnovi-genetike/>, Приступљено 31.1.2013.
- <http://www.hprg.com/hapest5/hapest5a/hapest5.htm>, Приступљено 31.1.2013.
- <http://www.yhrd.org>. Приступљено 31.1.2013.
- <http://www.ysearch.org>, Приступљено 31.1.2013.
- <http://forum.vidovdan.org/viewtopic.php?f=2&t=2259>, Приступљено 25.5.2012.
- <http://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=233&cl=28>, Приступљено 25.5.2012.
- <http://okruglisto.com/index.php?topic=3016.0>, Приступљено 2.2.2013.